

Garâibü's-Sıgar'da Közgü Kavramının Eş Dizimlilik ve Kavram İlişkisi

Serpil SOYDAN*

Araştırma Makalesi

ÖZET

Türkçede gözgü, Farsçada âyine, Arapçada mir'at sözcüğü ile karşılanan ayna, insanoğlunun geçmişten bugüne kullandığı en önemli nesnelerden biridir. Ayna, tarih, kültür, mitler ve edebiyat için yüklendiği simgesel anlamlarla zengin bir kaynak oluşturmaktadır. İlk ayna MÖ 4000'lerde Mezopotamya'da, MÖ 3000'lerde Mısır'da bakırın parlatılmasıyla elde edilmiş olup dünyanın en eski aynası, Çatal Höyük'te bulunmuştur. Çinliler, MÖ 2000'lerde bronz parlatarak aynayı elde etmişlerdir. Ortaçağ İslâm sanatlarında da Eskiçağ dünyasında olduğu gibi aynaya dinî-sihri bir değer verildiği görülmektedir. İslami döneme ait olan aynalarda olduğu gibi, Selçukluların kullanmış oldukları aynalar küçük boyutlu, ön yüzleri parlatılmış, arka yüzleri kabartma motiflerle süslenmiş şekildedir. Osmanlılar ise altın, gümüş, yeşim, demir ve bronzdan yapılmış zengin bezemeli ve çoğunlukla saplı aynalar kullanmışlardır. On altıncı yüzyılda aynanın köklü tarihinde önemli bir yere sahip olan Venedik, ayna yapımında geliştirdikleri sırlama tekniği tarih sahnesindeki yerini almış ve 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı Nevâyî'nin divanlarından Garaibu's- sıgar'da geçen közgü sözcüğünü eş dizimlilik ve kavram ilişkisi çerçevesinde incelemeye çalışmaktır. İnceleme sonucunda elde edilen veriler şöyledir: 1. Ad + Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilikler: Güzellik-Ayna, Ayna-Ayna. 2. Közgü Sözcüğünün Tamlanan Durumunda Olduğu Eş dizimlilikler: Ağustos gülü- Ayna, Gün-Ayna, Gönül-Ayna gibi. 3. Ad + Edat Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: At nalı-Ayna. 4. Edat (Cümle başı edatı)+ Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: Göztaşı-Ayna. 5. Ad+ Fiilimsi Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: Kılıç-Ayna. 6. Ad + Ek-Fiil Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: Damla-Ayna. 7. Ad+ Fiil / Birleşik Fiil Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: Ayna-Ayna, Gönül-Ayna. 8. İsnad Grubu + Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik: Yüz güzellik-Ayna.

Anahtar Kelimeler: Garaibu's-Sıgar, közgü, eş dizimlilik, kavram, Nevâyî.

*Prof. Dr. Serpil Soydan, Niğde
Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

ORCID: 0000-0001-7180-8769
E-posta: ssoydan078@gmail.com

Başvuru Tarihi: 16.01.2025
Kabul Tarihi: 19.06.2025
Yayınlanma Tarihi: 20.06.2025

Atıf: Soydan, S. (2025). "Garâibü's-Sıgar'da Közgü Kavramının Eş Dizimlilik ve Kavram İlişkisi". *BUEFD*, 10(1), 35-56.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1621748>.

Collocation And Concept Relationship Of The Concept Of Közgü İn Garâibü's-Sigar

Serpil Soydan*

Research Article

ABSTRACT

Mirror, which is defined as the word 'gözü' in Turkish, 'ayine' in Persian, and 'mir'at' in Arabic, is one of the most important objects used by human beings from past to present. Mirror constitutes a rich source with its symbolic meanings for history, culture, myths and literature. The first mirror was obtained by polishing copper in Mesopotamia in 4000 BC and in Egypt in 3000 BC. The oldest mirror in the world was found in Çatal Höyük. As with the mirrors belonging to the Islamic period, the mirrors used by the Seljuks were small in size, their front faces were polished, and their back sides were decorated with relief motifs. The Ottomans, on the other hand, used richly decorated mirrors made of gold, silver, jade, iron and bronze, and mostly with handles. Venice, which had an important place in the deep-rooted history of mirrors in the sixteenth century, and the glazing technique they developed in mirror making took its place in history and was used until the 19th century. The aim of this study is to try to examine the word közgü, which is used in Garaibu's-sigar, one of Nevâyî's divans, within the framework of collocation and conceptual relationship. The data obtained is as follows: Noun + Noun Association, Collocations with the word Közgü in its complement form, Noun + Preposition Association, Preposition + Noun Association, Noun + Verb Association, Noun + Suffix-Verb Association, Noun + Verb / Compound Verb Association, Attribution Group + Noun Association.

Keywords: Garaibu's-Sigar, közgü, collocation, concept, Nevâyî.

*Prof. Serpil Soydan, Niğde
Ömer Halisdemir University,
Faculty of Humanities and Social
Sciences, Department of Turkish
Language and Literature

ORCID: 0000-0001-7180-8769
E-mail: ssoydan078@gmail.com

Submitted Date: 16.01.2025

Accepted Date: 19.06.2025

Published Date: 20.06.2025

Citation: Serpil, S. (2025).
"Collocation And Concept
Relationship Of The Concept Of
Közü İn Garâibü's-Sigar". *BUEFD*,
10(1), 35-56.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1621748>

Giriş

Ayna sözcüğü DLT (III, 379-17), KTS (2012, s.490)'de köznü ~ közü, KB (5618 / 5619- 305)'de küzü, HATS (2012, s.350), közgi / közgü şeklinde verilir. TÖS (2018, s.232)'de gözgü “ko'zgu, oyna.”, ÖTS (2016, s.347)'de oyna “1. cam. 2. pencere. 3. ayna.” şekil ve anlamlarında, FKÇTS (2019, s.6260-1040)'de güzgu / gözgü, ÇTS (2013, s.403)'de gözgü, ATS (Altaylı, 1994, s.596)'de güzgu, KT (2019, s.401)'de, gözgi / gözgü “ayna”, LN (2021, s.49)'de ayna “gözü.” anlamında verilir. TBS (2018, s.62)'de ayna “ogledalo” olarak ifade edilir. Ayna, Türkçede gözgü, Farsçada âyine, Arapçada mir'at sözcüğü ile karşılanır.

EDPT (1972, s.761)'de köznü / közgü “ayna” sözcüğünü, Clauson köznü- fiiline dayandırmaktadır. Kırgızcada küzgü, Özbekçede küzgu, Kumukçada güzgu, Azericede küzgü, Türkmencede gözgi, XVI. yüzyıl Osmanlıcada ise gözgü / gözügi / gözüğü / gözüğü şekillerinde varlığını devam ettirdiğini belirtmektedir.

Gülensoy (2007, s.391), gözgü “ayna” sözcüğünün etimolojisini göz +gü şeklinde verirken, Yıldırım ve Çiftçi (2012, s.1238-1239) ise sözcüğün kö - “görmek, bakmak.” fiiline “-z” fiilden isim yapma eki ve “+gu” isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.

YUTS (1995, s.119)'de eynek “cam.”, Farsça kökenli sözcüktür. köz eynek “gözlük”, eynek taxta “cam tahtası”, eynek zavodi “cam fabrikası.” anlamlarında verilir.

TDES (2020, s.28)'de sözcük için “Işığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilalı ve sırlı cam.”, Farsçada âyine ve İngilizcede “a mirror, a looking-glass, sometimes made of polished stell.” anlamında verilir. Ağızlarda ayna yerine gözgü adı kullanılır. Macarca tükör “ayna”, Eski Türkçeden alınmadır (Çuv tākār). Eski Slavcada ise bu kelime tikr', tıkıra, tykırı biçimlerinde görülmüştür.

Ayna sözcüğü, küzgü II “ayna, küzgübü.”, (KS, 2011, s.545), aynek Farsça kökenli kelime olarak “1.ayna. 2. cam; köz aynek ‘gözlük.’” anlamlarında verilir (KS, 2011, s.69).

Aynanın tarihine bakıldığında onun ilk olarak bundan sekiz bin yıl önce, Anadolu'da obsidiyenden yapıldığı bilinmektedir. Anadolu'da asırlarca kullanılan obsidiyen, volkanik patlamalar sonucu lavların soğumasıyla oluşan doğal camdır. Dünyanın en eski aynası, Çatal Höyük'te bulunmuştur. Bu ayna, MÖ 6000'li yıllara aittir. Onun özelliği, obsidiyenin bir yüzeyinin parlatılarak yapılmasıdır. Mezopotamya'da ilk ayna MÖ 4000'lerde, Mısır'da ise MÖ 3000'lerde bakırın parlatılmasıyla elde edilmiştir. Obsidiyen olmayınca bakır, bakır olmayınca bronzun parlatılmasıyla yapılmıştır. Çinliler, MÖ 2000'lerde bronz parlatarak aynayı elde etmişlerdir (Sümer, 2017, s.1367-1368).

Tasavvufî açıdan ayna ile değerlendirmelere bakıldığında; gönül-gözü ilişkinde, insanların tecellinin yansıması olarak görülmesine, karşısındakine

baktığında kendini görmesi üzerine atıfta bulunmaktadır. Kişinin kendisini gösteren bu alet, gönül gözgüsü, can gözgüsü, yüzünün gözgüsü olarak eserlerde ele alınır (Sona, 2017, s.261).

Cebecioğlu (2005, s.36), aynayı, insan-ı kâmilin kalbi olarak açıklar. Uludağ (1999, s.72-73), “Allah’ın zât, sıfat- isim ve fiillerine mazhar ve tecelligâh olması itibariyle umumi manada insanı, özel manada kâmil insanı âyine, mir’at ve mir’at-ı Hak, âyine-i Rahman” olarak ifade ettiğini belirtir.

Zaman zaman mecâzî anlatımlarda kullanılan ve hadislerde “ayna” anlamına gelen mir’ât sözcüğü, tasavvuf düşüncesinde büyük ilgi görmüştür. Müslümanların birbirlerine ayna vazifesi gördüğünü ifade eden “Mümin, müminin aynasıdır.” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; Tirmizî, “Birr”, 18) hâdisi, Gazzâlî’de (İhyâ’, II, 18) insan, kendisinde mevcut olup doğrudan doğruya göremediği kusur ve hatalarını din kardeşi vasıtasıyla görür ifadesiyle yer bulur (Uludağ, 1991, s.260-262).

Vahdet-i vücûd ile ilgili birçok fikrini ayna misaliyle açıklayan İbnü’l-Arabî hem yaratma hem birlik-çokluk (vahdet-kesret) hem de mârifet meselesini ayna misaliyle izah etmiştir (Uludağ, 1991, s.260-262). Bu yönüyle İbnü’l-Arabî’de ayna unsuru önemlidir.

“Allah’ın velî ve nebîlerdeki tecellisi ise diğer insanlardaki tecellisinden daha üstündür. Şöyle ki, âlem, Hakk’ın aynası, âlemin bir parçası insan da O’nun aynasıdır. Bu yönüyle âlem ve insan “mir’âtü’l-Hak” olarak adlandırılır.” (Uludağ, 1991, s.260-262).

Ayna kavramıyla ilgili geçmişten günümüze Türk ve Osmanlı coğrafyalarındaki inanışlar ile Türk ve divan edebiyatındaki yeri hakkındaki açıklamalar şöyledir:

Altay Türklerinde, ayna, “can, ruh, yürek ve ahval” anlamlarına gelmektedir. Altay anlatmalarında kötü ruh için Ayna Kan adı geçer. Aynı zamanda Erlik’in adı da zaman zaman Erlik Ayna şeklindedir. İnanişâ göre, Erlik, yeryüzüne aynaları göndererek insanlara zarar verir, insanların ruhunu salarak hasta ederler. Hakas, Kazak ve Şor Türkleri arasında ayna, insanlar üzerinde kötü etki bırakan ve olumsuz etkileyen kötü güçler ve ruhlardır. İnsanlara mutsuzluk ve hastalık getirir. Hakas Türkleri arasında inanişâ göre, aynalara kurşun işlemez. Onlara, bronz yuvarlak düğmelerin doldurulduğu silahla ateş edilerek veya bronz bıçakla vurularak zarar mümkündür. Hakaslar, aynalardan korunmak için elbiselerinde bronz düğmeler taşımışlardır (Dilek, 2021, s.135-137).

Sinemoğlu (1991,s.259-260), MÖ III. bin yılda Mısırlıların altın ve gümüşü, I. bin yılda bronz aynaları kullandıklarını, Mısır’da kadınların dinî törenler süresince aynayı ellerinde güneşin sembolü olarak taşıdıklarını, aynanın, tanrılara sunulan armağanlar arasında bulunduğunu, Ortaçağ İslâm sanatlarında da aynanın önemli bir yeri olduğunu, Eskiçağ dünyasında olduğu gibi bu alete dinî-sihri bir değer verildiğini, halk arasında aynanın, sahibine şans ve şifa verdiğine inanıldığını belirtir. Döküldüğü alaşımı oluşturan madenlerin cins ve oranlarına göre etkili olduklarının kabul edildiğini, bu madenlerin,

yedi gezegenle ilgileri bulunduğu inanan altın (Güneş), gümüş (Ay), bakır (Venüs), kurşun (Satürn), kalay (Jüpiter), demir (Mars) ve civa (Merkür)olduğunu ifade eder.

İslami döneme ait olan aynalar arasında da Selçukluların kullanmış oldukları aynalar dikkat çekmektedir. Bu aynalar, yine küçük boyutlu olup ön yüzleri parlatılmış ve arka yüzleri ise kabartma motiflerle süslenmiştir. Bu aynaların yuvarlak olan arka yüzleri genellikle yıldızlara ait semboller ve efsanevi hayvan motifleriyle bezenmiştir. İki çeşittir: halkalı tip, saplı tip aynalar. Halkalı aynalar, üzerlerinde yazı, tarih ve sahibinin adı bulunan ve uğur getirdiklerine inanan tılsımlı aynalardır, bu amaçla kullanılmak için yapılmışlardır. İkinci tip aynalar, günlük hayatta kullanılan saplı aynalardır (Sinemoğlu, 1991, s.260).

Osmanlı sanatının ölçülü sadelik, zenginlik ve sütun tekniğinin örnekleri olarak Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine Dairesi'nde sergilenmekte olan aynalar, XVI. yüzyılın II. yarısı ile XVII. yüzyıla kadar götürülebilen, bazı altın ve yeşim aynalardır. Batı sanatının tesirleriyle sarayların iç süslemelerinde, görkemli çerçeveler içindeki boy aynaları, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Genellikle Osmanlılar, altın, gümüş, yeşim, demir ve bronzdan yapılmış zengin bezemeli ve çoğunlukla saplı aynalar kullanmışlardır (Sinemoğlu, 1991, s.260).

15. yüzyılda bugünkü Güneybatı Belçika ve Kuzey Fransa'da yaşamış olan Flandersler tarafından yapılmış, oradan da Rönesans ile birlikte tüm Avrupa'ya yayılmış olan aynalar, günümüzde kullanılan aynalara benzer ilk sırlı aynalardır. Venedik, 16. yüzyılda ise aynanın köklü tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ayna yapımında geliştirdikleri yeni bir teknikle, Venedik, tarih sahnesindeki yerini almıştır. Daha sonra, 19. yüzyıla kadar aynanın cıvadan yapılan amalgamla sağlanan sırlama tekniği kullanılmıştır (Angın ve Sivri, 2021, s.35-36).

Ayine “ayna” anlamında Farsça kökenli olan sözcük, edebiyatta süs malzemesi olarak kullanılır. Güzeller, aynaya bakarak kendi güzelliklerinin farkına varırlar, ona bakıp süslenirler.

Ayna, divan edebiyatında sevgilinin yüzüyle ilişkilendirilir. Sevgilinin yüzü de ayna gibi aydınlık, parlak, lekesiz, pas tutmamış olduğu zaman iyi gösterir. Tasavvufta her şey zıddı ile kâim olduğu için vücûd-ı mutlak'ın zıddı olan âdem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Âdem-i mutlak müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayal gibidir. Allah, insanı, zatının güzelliğini seyretmek için bir ayna olarak yaratmıştır (Pala, 1989, s.61).

Eski hayat sisteminde ayna ilgili inanışlar şöyledir: Top aynaların zincirle dükkân kapılarına asılması, içerde oturan kişinin sokağı seyredebilmesi,

kimlerin gelip geçtiğini öğrenmesi içindir. Bir kişinin ölüp ölmediği ağzına konulan aynalarla anlaşılırmış, hâlâ canlı ise ayna buğulanırmış. Küre aynalar, büyücülerin tılsım yaptığı ve kehânette bulunduğu eşyalardandır. Divan edebiyatında aynaya benzetilenler arasında, sevgilinin yüzü, yanağı, çehresi, aşğın canı ve gönlü sayılabilir (Pala, 1989, s.62).

Bu çalışmanın amacı, Nevâyî'nin divanlarından Garaibu's- sıgar'da geçen közgü sözcüğünü eş dizimlilik ve kavram ilişkisi çerçevesinde incelemeye çalışmaktır. Bu kapsamda eş dizimlilik kavramıyla ilgili tanımlar şöyledir:

Hirik (2017: 720)'e göre, *eş dizimlilik* (collocation), bir araya gelmeleri veya bir arada bulunmaları bakımından alışkanlık gösteren biçimbirim birlikteliği olup deyimler gibi kalıplaşma göstermezler.

Dilbilim Sözlüğünde (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, 121) *eş dizimlilik*, iki veya daha çok sayıda biçimbirimin aynı dizimde kullanılması olarak tanımlanır.

Eken (2016, 43), eş dizimliliğin karmaşık yapıda birimler olduğunu, dil bilgisel örüntülere, anlam bilimsel özelliklere, birleşimin kısıtlılık derecesine göre sözcükler arasındaki eş dizimlilik ilişkilerinin sınıflandırılabileceğini, biçim bilimsel, söz dizimsel, anlamsal ve kullanımsal ölçütlerin eş dizimliliğin belirlenmesinde önemli olduğunu, bu yönüyle, eş dizimliliğin, yalnız yapısal yakınlıklarından oluşan birliktelikler olmadığı, aynı zamanda dizgede yer alan sözcüklerin anlamsal bütünlüğünün de değerlendirilmesinin gerektiği ve birimlerin belirli bir nedenlik ve açıklık çerçevesinde bu yapıyı oluşturduğu fikrini göz önünde tutmak gerektiğini belirtir.

Bu çalışmada, közgü kavramının diğer kavramlarla eş dizimliliğini ortaya koymak için ele alınan tasnif başlıklarının belirlenmesinde yöntem olarak Yudum Kırmızı'nın "Garibnâme'de İnsan Vücuduyla İlgili Adların Eş dizimlilikleri ve Kavramlaştırma -Yüz-Beñiz- Rûy- Surat Örneği- "adlı doktora tezi yol gösterici olmuştur.

Çalışmanın amacı, közgü sözcüğünün eş dizimlilik çerçevesinde kavram olarak yüklendiği anlamların belirlenmesi ve hangi sözcük veya sözcük grupları ile eş dizimli olarak kullanıldığı belirlenerek kavramın metin içindeki yapı, anlam ve kullanım birlikteliğini ortaya çıkarmaktır.

İnceleme sonucunda elde edilen tasnif başlıkları şöyledir: 1. Ad + Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilikleri, 2. Közgü Sözcüğünün Tamlanan Durumunda Olduğu Eş dizimlilikler, 3. Ad + Edat Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik, 4. Edat (Cümle başı edatı) + Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik, 5. Ad + Fiilimsi Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik, 6. Ad + Ek-Fiil Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik, 7. Ad + Fiil / Birleşik Fiil Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik, 8. İsnad Grubu + Ad Birlikteliğine Dayalı Eş dizimlilik.

Bu tasnif başlıkları çerçevesinde közgü sözcüğünün eş dizimli olarak kullanıldığı kavramlar ve bu kavramların yapı, anlam ve kullanım birlikteliği şöyledir:

İnceleme

I. Ad + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilikler:

güzellik-ayna (hub- közgü):

Yüz güzelliğinin ayna gibi olan gönülde yansıyacağı, sevgilinin yüzünü göstermesiyle güzelliğin aynada görüneceği ifade edilir.

1. Şâf kıl hâtır ki salğay ‘aks ol yüz yahşı kim / Körgüzür yüzni kaçan kim rûşen oldı közgü hub (GS 52/7)

(Gönül saf kıl ki o yüz güzellik aksi salacak. / Her ne zaman yüzünü gösterir ki ayna güzellik-ile- parladı.)

güneş-ayna (kuyaş- közgü):

Beyitte, yanağın güneş gibi parlaması gümüş renkli elbise giymiş sevgiliye benzetilmektedir. O güneş olan yanağın aynaya vurmasıyla yanağın güzelliğini ortaya çıkaracağı vurgulanır.

“Tıbbî ve fizikî aletlerde kullanılan aynaların arka yüzüne bakır ve kalay alaşımından oluşan kaplama tekniği, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş, aynı yüzyılda Alman kimyacı Liebig, bugün aynanın sırlanmasında kullanılan bir teknik olarak camın üzerine çözeltiyle gümüş kaplama yöntemini geliştirmiştir.” (Çetindağ, 2011, s.6).

Aynaların arka yüzüne yapılan gümüş kaplama tekniği ve bu sayede aynanın parlaması, beyitte, yanağın parlaması ve bu parlaklık ile gümüş renkli elbise giymiş sevgili benzetmesi ile ilişkilendirilmiştir.

2. Mihr-i ruhsârın libâs-ı sîm-gündim muṭlaḳâ / Ol kuyaş dur kim kıılır közgüde ‘aksin âşkâr (GS 155/ 4)

(Mutlaka yanağın güneşi gümüş renkli elbiseydi. / O güneştir ki aynada aksini ortaya çıkarır.)

Beyitte aynaya yansıyan güzel yüzünün su gibi yansımaya şaşırmamanın mümkün olmadığı, yüzünün güzelliğinden mi aynanın berraklaştığı yoksa suya mı yüzünün güzelliği yansıdığının bilinmediği ifade edilir. Genellikle divan edebiyatında yüz, yanak, çehre ayna ile ilgili sözcüklerle birlikte ifade edilir.

3. Anlaman su dik yüzün dur mü körüngen közgüdin / Yâ yüzündin közgü su boldı yüzün zâhir sudın (GS 468/1)

(Aynadan görünen su gibi yüzün müdür ki anlamam. / Yâ yüzünden ayna su oldu ya suda görünen yüzün -mü-?.)

II. Közgü sözcüğünün tamlanan durumunda olduğu eş dizimlilikler:**ağustos gülü- ayna (nesteren, közgü):**

Beyitte, ağustos gülü aynasında, yüzün, bir hoş, lâtif gül aksini göstermediği, sevgili bir yanda, kendi diğer yanda olduğu ifade edilir.

Bu beyitteki aynanın aksi göstermemesi ve aynada gördüğü akislerdeki farklılıkları İbnü'l Arabî şöyle açıklar:

İbnü'l-Arabî, el-Fütûhât 5 ve 8'de "Aynaya bakan kişinin bir taraftan o suret içindeyken diğer taraftan aynada görünen suretin dışında olduğunu, aynaya bakan kişiye, senin sayende tezahür etsem ve suretin üzerinde görünsem de sen ben değilsin ben de sen değilim." şeklinde ifade eder ve aslında hem kendini gördüğünü hem de görmediğini ikrar etmiş olur (Yiğit, 2019, s.262-263).

Bu açıklamalarla aynaya yansıyan suretlerin farklılık gösterebileceği veya göstermeye muktedir olmayacağı belirtilir.

4. Nesteren közgüside bir sarı min bir sarı yâr / Çihre 'aksin körgüzüptür bir gül-i ra'nâ imes (GS 238/2)

(Ağustos gülü aynasında bir tarafa ben bir tarafa yâr / Latif bir gül aksini değil, yüz aksini göstermiştir.)

güneş aynası- gün aynası (meşşâte-i şun'ı- kün közgüsü):

İnsan-ı kâmil, varoluşun bütün niteliklerini bir araya getirme (câmia') vasfına sahip tek varlık olup bu yönüyle ayna hükmündedir. Eşref-i mahlûkat olan insan, cilalı bir ayna gibi Allah'ın bütün isim, vasıf ve eylemlerini kendinde tezahür ettirmektedir (Yiğit, 2019, s.261).

Evvelce Mısırlılar, Yunanlılar, Etrüskler, Romalılar ve daha sonrasında Akdeniz uygarlıkları, güzelliklerine ve süs eşyalarına meraklı olduklarından dolayı bakır, kalay, tunç gibi metalleri kullanılıp, bu metallerin oksitlenerek paslanmasını önlemek için onları ince bir sır tabaka haline getirmişler ve ayna yapmışlardır. Bu yönüyle sırlama tekniğinin en ilkel şeklini kullanmışlardır (Angın ve Sivri, 2021, s.33).

Aşağıdaki beyitte de akşam külünden gün aynasını parlak etmesinde, aynanın paslanmasını önlemek için metaller kullanılarak yapılan parlatma işine göndermede bulunmaktadır.

Beyitte, gün aynasını akşam külünden parlak etmeyle ifade edilmek istenen bir diğer anlamsa akşam külünün insanın gönül pası ve kiri olduğu ve onun gece ve gündüz Allah'ı anmakla parlayacağı ifade edilir. Dolayısıyla peygamberin hadisinde de bu açıkça ifade edilir: Kalpler de demirin pas tuttuğu gibi paslanır, ancak Allah'ı anmak ve Kur'an okumakla pas giderilebilir (Yiğit, 2019, s.258).

5. Meşşâte-i şun'ı durur ol kim nefes içre / Kün közgüsün aştâm külidin kıldı mücellâ (GS 3/ 3)

(O ki nefes içinde güneş aynasıdır ki / Gün aynasını akşam külünden parlak etti.)

Aşağıdaki beyitte, yıldız gibi akan damlaların âhımın tefinden olduğu, bu damlaların neminin günü aydınlatan aynayı kararttığını belirtir.

gün- güneş aynası (kün közgüsün):

6. İmes ğam şâmı encüm kıatreler âhım tefidin bil / Ni tañ kün közgüsün ger tîre kılsa uşbu nem bir kün (GS 516/ 5)

(Gam akşamı değil, yıldız damlaları âhım tefinden bil. / İşte bu nem bir gün, eğer güneş aynasını karanlık etse şaşılır mı!?)

gönül-ayna (köñül közgüsü):

Beyitte, sakinin şarap yani sevgi ile gönül aynasını saf etmesi gerektiği, ikiyezlülük ile gönül aynasının karardığı ifade edilir.

Divân edebiyatında genellikle gönül bir ayna vazifesindedir. Aşağıdaki beyitte de gönlün sevgilinin aksini yansıtan bir ayna olduğu, bu gönle yabancıyı yaklaştırmamak gerektiği, ikiyezlülük, tembellik pasının gönlünden ancak şarap yani aşk ile giderilebileceği belirtilir.

7. ‘Aksini köñül közgüsünde kördüm ü öldüm / Kim ğayrın anıñ öyide nivçün yavutur tur (GS 180/5)

(Aksini gönül aynasında gördüm ve öldüm. / Ki onun evine –gönlüne- başkasını niçin yakınlaştırmıştır?)

gönül-ayna (köñül közgüsü):

8. Sâkiyâ mey birle şâf itkil köñül közgüsini / Kim fezâsında riyâ birle ru‘ûnet zengi dur (GS 183/ 6)

(Ey Saki mey ile saf et gönül aynasını / Ki gökyüzündeki ikiyezlülük ile sünepelik karası, pasıdır.)

güzellik-ayna (hüsnün közgüdin):

Beyitte su, güneş, ay, cihan, felek birer ayna hükmündedir. Güzelliğin aynaya yansımaları tepe arasına inen güneş gibi olsa da bu güzelliğin güneş gibi aynada parlayıp gökyüzünden gizlenemeyeceği, ışığını, parlaklığını her daim yayacağı ifade edilir.

9. Ger hüsnün közgüdin kirdi timür kırgan ara / Mihr dik âyîne-gûn eflâkdın pinhân imes (GS 250/5)

(Eğer güzelliğin aynasından demir tepe arasına girdi. / Güneş gibi ayna renkli, felekten gizli değil.)

kılıç-ayna (tîğın közgüsü):

Ayna yapımında kullanılan en önemli materyal camdır. Cam; parlak, pürüzsüz ve yansıtıcı bir yüzeye sahiptir. Tarihi süreçte farklı milletler ve medeniyetler sık sık paslanan bu camın etrafını farklı metallerle kaplayarak ayna olarak kullanmıştır. Bu beyitte de aynanın parlaklığı ve paslanıp kararması konu edilmiştir.

Gümüşün, kalayın parlatılmasında kül kullanılması gibi bu beyitte de aynanın parlatılması için bedenın yakılıp yok edilerek külüyle gönlün pasının giderileceğı ve kılıcın keskinliğı ile bedenın ölümünde ayna gibi parlayan kılıcın kan ile kararacağı ifade edilir.

10.Köydürüp cismimni birgey sin külüm birle cilâ / Tîre bolsa an ile atlimde tîğın közgüsi (GS 599/3)

(Bedenimi yaktırıp külüm ile cila vereceksin. / Kılıcın aynası katlimde kan ile kararsa.)

yanak-ayna (‘arızın közgüsi):

Şair, beyitte, yanağın aynasına başkalarının attığı her bakışla batırılan okların mı su içinde olduğı, yoksa yanak suyunun aksinin mi aynada görünmekte olduğunun anlaşılamadığını belirtir.

Yanak aynasındaki ok çokluğu yani bakışların çokluğunu, beyitteki aynanın aksi göstermemesi ve aynada gördüğü akislerdeki farklılıkları, İbnü’l-Arabî, el-Fütûhât 5 ve 8’de şöyle açıklar: Aynaya bakan kişinin bir taraftan o suret içindeyken diğerk taraftan aynada görünen suretin dışında olduğunu, aslında hem kendini gördüğünü hem de görmediğini belirtir (Yiğit, 2019, s.262-263).

Toplumda insanların her biri yani bireyler birbirinin yansımasıdır; diğerk bir yönüyle bireyler, içinde yaşadığı toplumun aksidir (Yiğit, 2019, s.265).

Angın ve Sivri (2021, s.35), aynanın camdan yapıldığını, camın da su gibi mavi renkte olduğunu belirtir. Sümerlilerin, ayna yapımında yeşilimtırak mavi renkte bir cam kullandıklarını, çünkü o dönemde düz, ince ve açık renkli cam üretilemediğı, bunun yanı sıra küçük bir bardak ya da fincan boyutlarında cam aynalar üretilip kullanıldıklarını belirtir. Bu tarz aynalar, şairlerin şiirlerine de konu olmuştur. Aşağıdaki beyit buna örnek teşkil etmektedir.

Şair, genellikle yanak ve yanağa atılan bakışların suyla âkis oluşturmasını, gökyüzünün yansımasıyla mavi renk alan cama ve bu camdan yapılan aynaya benzetmiştir.

11. ‘Ârızın közgüsi mü tir kesretidin suda dur / Yâhud ol ‘arız suyunın ‘aksi mü közgüde dur (GS 204/1)

(Yanağın aynası ok çokluğundan mı sudadır. / Yahut o yanak suyunun aksi mi aynadadır.)

Angın ve Sivri (2021, s.44), Anadolu’da insanın kötü gözlerden ve nazardan arındırılması için kurşun dökme işlemi yapıldığını, bu sırada nazarı çekmesi için kalbur ya da gözerin içine; ayna, kaşık, kullanılmamış süpürge sapı, üzerlik, su, ekmek, yağ, çocuk ayakkabısı ya da terliğı konulduğunu belirtir.

Bu beyitte de yanak parlaklığı ile aynaya, yanaktaki ayva tüylerini parlak suda görünen taze yeşillige, ota veya nazar için suya atılan süpürge sapına, üzerliğe, aynada yer

yer pastan görülen kararmalara veya su damlalarına, berrak suyun içinde görülen göztaşlarına benzetir.

12. ‘Ârızın közgüside haṭ sebzedür kim suda bar / Yâ meger zengâr su te’sîridin közgüde bar (GS 205/1)

(Yanağın aynasında ayva tüyü tazedir ki suda var. / Yâ da sanki su etkisinden aynada bakır pası nevinden göztaşı var.)

yüz-ayna (yüz közgüsün):

Öncelikle İslam kültürünün yaşatıldığı Anadolu’da ve pek çok coğrafi bölgede ayna çeşitli inanışlara konu olmuştur. Ölen veya ölmek üzere olan bir kişinin ağzına ayna koyup canlı olup olmadığını tespit etmek bunlardan biridir. Hâlâ canlı ise ayna buğulanırmış, buğulanmazsa öldüğünü gösterirmiş. Bu beyitte de bu inanışı hatırlattığı görülmektedir.

13. Ža’fdın bî-ḥod körüp ağzımğa ol yüz közgüsün / Kıoysaṅ ol dem urmağay min billah er ölsem nefes (GS 241/ 5)

(Zayıflıktan kendinden geçmiş görüp ağzıma o yüz aynasını koysan. / O vakit eğer ben ölsem vallahi nefes vurmayaçağım.)

14. Min kim ü öpmek yüzün közgüsini / Bes müyesser bolsa na’l-i merkebiṅ (GS 353/2)

(Bana ki yüzün aynasını öpmek - kolay olsa- / Eşegin nalı çok kolay olsa.)

“Papağanlara konuşma öğretilirken karşılarna büyük ayna konulur ve aynanın arkasından konuşulmuş. Böylece papağan konuşanın aynadan gördüğü hemcinsi olduğunu sanıp onu taklide başlarmış.” (Pala, 1989, s.61). Bu beyitte de yüz ayna olarak tasavvur edilmiş ve Hintli papağan da bu aynaya bakarak şeker ile konuşma öğrenmektedir. Bu inanışı hatırlatan bir beyit şöyledir:

15. La’l üzre ḥâl ü haṭ ki yüzün közgüside dur / Tûṭığa hindû örgete dur söz şeker bile (GS 544/ 2)

(Dudak üzerine ben ve tüy ki yüzün aynasındadır. / Hintli papağana şeker ile söz öğretecektir.)

Şair, “Leyla yüzünü aynasında aksini şayet göstermediyse Mecnûn’un durup dinlenmeksizin ayna aksi gibi ne iş(le) meşgul olduğunu sorar.”

Sümer (2017, s.1370), bazı ilkel kabilelerde insan ruhunun, ayna, su veya kendi gölgesinin yansımada olduğuna ilişkin yaygın bir inanışın varlığından bahseder. Mecnûn’un durup dinlenmeksizin Leyla’nın yüzünü görme isteği ve yüz aynasında kendini, ona olan aşkını, aslında kendi ruhunu görmeyi istemesi ancak bunu göremeyip deli divane olması hadisesini hatırlatan beyit şöyledir:

16. Ni işke boldı bî-ârâm közgü ‘aksi dik Mecnûn / Yüzi közgüside ‘aksini ger körgüzmedi Leylâ (GS 2/4)

(Mecnûn durup dinlenmeksizin ayna aksi gibi ne iş(le) meşgul oldu. / Leyla yüzü aynasında aksini şayet göstermedi.)

III. Ad + edat birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

at nalı-ayna (na‘lin közgü):

Görünür âlemde, metal, taş, cam ve su ayna işlevi gören nesnelerdendir. Ayna, görünür âlemde birçok nesne olabildiği gibi, aynaya yansıyan suretler de aynı ya da farklı olabilmektedir. Beyitte de atın iz ve nalının aynaya kadeh olarak yansıdığı ifade edilir.

Aynanın tasavvufî açıdan, ontolojik, yetkinlik, işlevsellik boyutlarıyla ele alınır. Ontolojik açıdan dünyadaki her varlık çeşitli açılardan ayna görevini görmektedir. Ancak yetkinliğine göre çok az şey parlak bir ayna olabilmektedir. Dünyevî âlemde, metal, taş, cam ve su ayna işlevi gören nesnelerdir. Burada da atın nalı aynaya yansımalarıyla kadeh görüntüsü olarak algılanmıştır. Beyitte, Cem ayna ve kadeh ile anılmaktadır. Pala (1989, s.96), Cem’in ayna ile anıldığında, İskender kişiliğe büründüğünü ifade eder. Aynı zamanda şarap içilen nesne olan kadeh ile Cem birleştiğinde divan edebiyatındaki şu efsaneyi akla getirdiğini belirtir: Cem bir gün kır gezisindeyken gökteki bir kuşun ayaklarına yılanların dolandığını gördüğünü, okçularına kuşa zarar vermeden yılanı vurmaları gerektiğini belirttiğini, kuşun kurtulunca gagasından birkaç tane çıkarıp Cem’e bıraktığı, Cem’in bunları toprağa ekmesi sonucu üzüm ve asma elde edildiği, üzüm suyu içmenin o zamandan itibaren âdet hâline geldiği, daha sonraları üzümün bekletilmesi ile hoş bir tat oluşturduğu ve keyfiyet verdiği anlaşıldığı ve böylece şarap elde edildiği, daha sonraları bu şekilde tüketilmeye başlayınca şarap, kadeh, Cem kadehi gibi mazmunların divan edebiyatında Cem ile anılır olduğunu açıklar.

Beyitlerde de ayna ve kadeh mazmunlarını Cem’e yapılan telmihler olarak söylemek mümkündür. Ayrıca Cem, Işık Şahı olarak bilinir Efsaneye göre, dünyayı dolaşp Azerbaycan’a gelen Cem gündeğusunda mücevherlerle süslü bir taht kurdurup güneşin doğuşunda mücevher işlemeli kaftanlarla tahta oturup güneşin doğuşunda taht, tac, kaftan parlamasıyla halkın o güne nevrüz, Cem’e Cemşîd (Işık Şahı) adı verdikleri ifade edilir(Pala, 1989,s. 100).

17. İskender ü Cemlik dur ‘ışkında Nevâyî’ga / Kim rahşın iz ü na‘lin közgü bile câm itmiş (GS 268/7)

(Nevâyî’ye –onun- aşkında İskender ve Cem –gibi-dir. / Ki güzel atın iz ve nalı ayna (da) –aynaya yansımalarıyla- kadehe dönüşmüştür.)

IV. Edat (cümle başı edatı) + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

yoksa- göztaşı-ayna (yoksa -zengâr-közkü):

18. Hağda ruhsârın su irkin mü yaşunğan sebzedde / Yoksa közkü dur ki ıalmış her ıaraf zengâr ara (GS 24/2)

(Çimende yanağının tüylerinde gizlenen su mu(dur) ki! / Yoksa her taraf bakır pası nevinden göztaşı içinde kalmış ayna mıdır ki!)

V. Ad + fiilimsi birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

kılıç-ayna körüp (tîğ- közgü körüp):

“Papağanlara konuşma öğretilirken karşlarına büyük ayna konulur ve aynanın arkasından konuşulmuş. Böylece papağan konuşanın aynadan gördüğü hemcinsi olduğunu sanıp onu taklide başlarmış.” (Pala, 1989, s.61). Bu beyitte de kılıç ayna ile ilişkilendirilmiştir. Gönül kuşu, kılıcı ayna sanıp nağmeler söylemiştir.

19. Cân ara tîğîñ körüp köñlüm kuşu tüzdi nevâ / Tûţîî dik kim tekellüm eylegey közgü körüp (GS 62/ 3)

(Gönlüm kuşu can içinde kılıcını görüp nağmeler düzdü. / Ayna görüp konuşan papağan gibi-konuşacak.-)

VI. Ad + ek-fiil birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

damla-ayna –karanlıktır (kaţre- közgü - tîredur):

Beyitte, şair, aynaların zamanla paslanmasını damlanın aynayı karartması olarak değerlendirir. Yüzdeki ayva tüyleri başka zevk ve eğlencedir. Yüz güzelliği aynası güneş aynası olan yanakla birleşmiştir.

20. Tirdin ol yüzge bolmış özge şafâ / Kaţredin gerçi tîre dur közgü (GS 525/3)

(O yüze oktan başka safa olmuş. / Damladan gerçi ayna karanlıktır.)

yüz güzelliği- güneş aynası -inmiştir (Cemâliñ- âyine ve's-şems közgüsü-nazil(dir))

Beyitte, yüzün güneş gibi parlayan ayna olduğu, yüzün bu güzelliği güneş gibi parlatıp yansıttığı ifade edilir.

21. Cemâliñ âyine ve's-şems közgüsü nâzil / Közüñ karasığa Mâ-zâğ sürmesi hem-râh (GS 536/ 2)

(Yüz güzelliğin aynası güneşe benzer aynasına inmiş(tir). / Gözün karasına darlık sürmesi yoldaş(tır).)

VII. Ad+ fiil / birleşik fiil birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

gönül (ayna)-düzelt- (köñülñi- tüz tile-)

Güler (2004, s.108)'e göre, kâinatın yâni bu âlemin aynasında vahdetle (asıl varlık) kesret (görüntü) yan yana görünmekte olup kesret, bazen vahdeti örten perde bazen de onun göstergesidir. Vahdet; kesreti, kesret de vahdeti gösteren karşılıklı aynalardır, birbirini aksettirmektedirler.

Ayna, kendisine yansıyan her şeyi gösterir, pas tutmadığı sürece karşısındaki sureti içine alıp aksettirir. Bu özelliği ile ayna şahittir. Eğer gönül doğru ve temiz olursa saf

aynadır; bu saflığı ile yüzlerce şekillerden ibaret olan âleme bakarken ne tarafa yönelirse onun özelliğini, mahiyetini gösterir. Saf ayna olan gönül, kötülüklerle eğrilip bozulmazsa ve bu sebeple pas tutmazsa doğruyu göreceği ifade edilir. Bu açıklamaları içeren beyit şöyledir:

22. Köñülñi tüz tilesen fâyiz olsa tüz ma'nî / Nidin ki igri ise igri körgüzür közgü (GS 535/ 4)

(Gönlü -kötü düşüncelerden arındırmak istersen- doğruya, doğruluğa yönlendir. / Nedendir -dersen- ayna eğri ise eğri gösterir.)

Ayna (gönül)-kederlendir- (köñül- közgü- mükedder kıl-):

“Kaşgarlı Mahmud’un *Divânu Lügati’t- Türk* adlı eserinde ayna ile ilgili yaptığı açıklamalarda iki yüzlüg köznü- “ikiyüzlü ayna” ifadesine yer verilir.” (Mahmud, 2014, s. 368).

İki yüzlüg köznü ifadesi, aynanın kullanımı ve aynanın şeklini ifade eden iki anlama sahiptir. İlki, Eski Türklerin kullandığı aynaların arka kısmındaki işlemeli taraf ile birlikte aynanın iki tarafı, iki yüzü vardır. Birinci yüz, aynanın camdan olan, insanın kendi görüntüsünü gördüğü yüzdür. İkinci yüz ise bu cam tarafın altta kalacak şekilde bırakıldığında üstte kalan işlemeli yüzdür. Bu işlemeli yüz, aynaya farklı bir görüntü vermektedir.

Ters çevrilmiş aynalardaki bu işlemler aynanın farklı dekoratif nesneye dönüşmesine olanak sağlar. İki yüzlüg köznünün ikinci anlamı ise, aynanın; metafizikle, insanın bilmediği âlemlerle olan ilişkisiyle temellenen anlamıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi aynanın, inanışa göre farklı âlemlere, boyutlara açılan bir kapı olduğu düşünülür. Bu açıdan bakıldığında aynanın yine iki tarafı, iki yüzü vardır. Birincisi, insanın aynayı eline alıp baktığı, cam yüzeye yansıyan kendi görüntüsü; ikincisi ise Şamanların dînî ritüeller esnasında başka âlemlere geçiş yaparken aynayı kullanmasıdır. Bu nedenle evlerde kullanılan aynalara sık sık bakmak, başka âlemlere geçiş sağlanır korkusu ile iyi sayılmaz ve aynanın cam yüzeyindeki bu geçişlerin önüne geçebilmek için de ayna ters çevrilerek konur ve arka kısmın üzerinde çoğunlukla gümüşten, yoğun bir işçilikle hazırlanmış işlemler bulunur (Angın ve Sivri, 2021, s.39).

Beyitte de gafil şeyhin yaptığı ikiyüzlülüğün gönül aynasını kararttığı, bu gönül aynasının ikiyüzlülük ile zamanla kararması aynanın çocuk gibi insanı kederli edeceği ifade edilir. İkiyüzlü ayna kalıbıyla, aynanın iki yüzünün olduğu gerçeğinden hareketle bu iki yüzün farklı işlevlerinin olduğu, insanları bilmediği âlemlere yönlendireceği, bu yönüyle ikiyüzlü insanların da farklı davranışlarıyla insanları kederlendireceği ifade edilir.

23. Şeyh-i gâfil köñlin itti zerk âhıdın ıara / Tıfl dik kim közgünü kılğay mükedder dem bile (GS 560/5)

(Gâfil şeyh ikiyüzlülük ile gönlünü âhından kara etti. / Çocuk gibi ki aynasını zamanla kederli edecek.)

Yiğit (2019: 258), İbnü'l-Arabî'nin *Tuhfet'üs-sefere* (1971) adlı eserinde, insan kalbinin aynaya benzediğini ve bu hâliyle kir ve pas tutabileceğini belirtir. Peygamber efendimizin hadisinde de bu durumun şöyle ifade edildiğini belirtir: Kalpler, tıpkı bir demir gibi paslanabilir. Bu pas, ancak Allah'ı anmak ve Kur'an okumakla giderilebilir. İki yüzlü insanların da kalbinin kirliliği, dünyaya bağlılığı ile ibadet edip tövbe eden insanların gönlünü yeniden dünyevî veya mecazî aşklarla, uğraşlarla yolundan dönderip tövbesini bozduracağını belirtir:

Aşağıdaki beyitte de iki yüzlü kişilerin, kendini ibadete veren kişilerin gönül aynasını kederli edeceğini, âşk pirinin günahlarından tövbe edip ibadet etse de bu temiz gönlü mecâzî âşka, dünyevî uğraşlara düşürüp tövbesini bozdurabileceğini ifade eder.

24. Zühd könlüm közgüsün kılmış mükedder ay harîf / Sındurur min tevbe pîr-i'ışk
irşâdı bile (GS 577/3)

(Ey iki yüzlü insan, kendini ibadete veren (kişinin) gönül aynasını kederli etmiştir. / Âşk pîri yol göstericiliği ile tevbemi bozdurur.)

VIII. İsnad grubu + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilik:

Yüzü sert /asık-ayna(yüzi katık - közgü):

“Her varlık bu dünyada varoluşuyla bir çeşit ayna görevini üstlenir. Dünyevî âlemde metal, taş, cam ve su ayna işlevi gören nesnelerdendir. Zıtlıkları kendinde birleştiren insan; beden, nefis ve ruhtan oluşan ilahî bir ayna kimliğindedir.” (Yiğit, 2019, s.254).

Bu beyitte de bu açıklamalarla örtüşen ifadelere yer verilmiştir. Şair, insanın bütün yönüyle, güzelliğiyle ve özellikle de yüzüyle ayna konumunda olduğunu ifade eder.

25. Min yıraktın cân birür min tâkatım yok yakşalı / Yüzi katık közgü kim bolmış
cemâliñ hem-demi (GS 678/3)

(Ben uzaktan can veririm, etkilemeye, tesir etmeye gücüm yok. / Yüzü sert, donuk bir ayna olmuş ki yüz güzelliği -ona- arkadaş(tır).)

Sonuç

Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde (2007: s.391) közgü sözcüğün etimolojisi “göz” sözcüğüne +gü ya da kö - “görmek, bakmak.” fiiline gelen “-z” eki ve sonradan “+gu” isimden isim yapma eki getirilerek oluştuğunu belirtir. Clauson, *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* (1972: s.761)'de ise közgü sözcüğünü közün- fiiline dayandırır.

Ayna sözcüğü DLT, KTS, KB köznü / közüñü / küzüñü, HATS közgi / közgü, TÖS'de gözgü ÖTS'de oyna, FKÇTS, ATS, KT'de güzgü /gözgü /gözgi, ÇTS'de gözgü, LN'de ayna şeklinde yer alır. Türkçede gözgü, XVI. yüzyıl Osmanlıcada ise gözgü / gözügi / gözüğü /

gözünü eynek, Farsçada âyine, Arapçada mir'at biçimlerinde karşılanan ayna sözcüğü, insanoğlunun geçmişten bugüne kullandığı en önemli nesnelerden biridir.

Eserde közgü sözcüğünün eş dizimlilik- kavram ilişkisi çerçevesinde yapı, anlam ve kullanımına göre tasnifi şöyledir:

I. Ad + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilikler: güzellik-ayna (hub- közgü): “Gönül saf kıl ki o yüz güzellik aksi salacak. Her ne zaman yüzünü gösterir ki ayna güzellik-ile-parladı.” beytiyle ifade edilmek istenen şudur: Yüz güzelliğinin ayna gibi olan gönülden yansıtacağı, sevgilinin yüzünü göstermesiyle güzelliğin aynada görüneceği ifade edilir.

güneş-ayna (kuyaş- közgü): “Mutlaka yanağın güneşi gümüş renkli elbiseydi. O güneştir ki aynada aksini ortaya çıkarır.” beytiyle ifade edilen şudur: Güneş gibi yanağın parlaması gümüş renkli elbise giymiş sevgiliye benzetilmektedir. Güneş olan yanağın aynaya vurmasıyla yanağın güzelliğini ortaya çıkaracağı vurgulanır.

II. Közgü sözcüğünün tamlanan durumunda olduğu eş dizimlilikler:

ağustos gülü- ayna (nesteren, közgü): “Ağustos gülü aynasında bir tarafa ben bir tarafa yâr. Latif bir gül aksini değil, yüz aksini göstermiştir.” beytiyle ağustos gülü aynasında, yüzün, bir hoş, lâtif, gül aksini göstermediği için sevgilinin bir yanda, kendinin diğer yanda olduğu ifade edilir.

güneş aynası- gün aynası (meşşâte-i şun'uh- kün közgüsü): “Gam akşamı değil, yıldız damlaları âhım tefinden bil. İşte bu nem bir gün, eğer güneş aynasını karanlık etse şaşılır mı!?” beytiyle yıldız gibi akan damlaların âhının tefinden olduğu, bu damlaların neminin günü aydınlatan aynayı kararttığı belirtilir. “O ki nefes içinde güneş aynasıdır ki... Gün aynasını akşam külünden parlak etti.” beytiyle eserin süsleyicisinin (Allah) nefes içinde olduğu, gün aynasını akşam külünden parlak ettiği ifade edilir.

gönül-ayna (köñül közgüsü): “Aksini gönül aynasında gördüm ve öldüm. Ki onun evine -gönlüne- başkasını niçin yakınlaştırmıştır? Ey Saki mey ile saf et gönül aynasını. Ki gökyüzündeki ikiyüzlülük ile sünepelik karası, pasıdır.” beyitlerinde gönlün sevgilinin aksini yansıtan bir ayna olduğu, bu gönle yabancıyı yaklaştırmamak gerektiği, ikiyüzlülük, tembellik pasının gönülden ancak şarap yani ilâhî aşk, gerçek sevgi ile giderilebileceği belirtilir.

Sakinin şarap yani sevgi ile gönül aynasını saf etmesi gerektiği, ikiyüzlülük ile gönül aynasının karardığı, gönlün bir ayna olduğu, onda insanın ruhunun yansıması görüldüğü ifade edilir. “Mümin, müminin aynasıdır.” hadisine gönderme yapılır ve müslümanların birbirlerine ayna vazifesi gördükleri ifade edilir.

güzellik-ayna (hüsnüñ közğüdin): “Eğer güzelliğin aynasından demir tepe arasına girdi. Güneş gibi ayna renkli, felekten gizli değil.” beytiyle güzelliğin aynaya yansıması tepe arasına inen güneş gibi olsa da bu güzelliğin güneş gibi aynada parlayıp gökyüzünden gizlenemeyeceği, ışığını, parlaklığını her daim yayacağı ifade edilir. Su, güneş, ay, cihan, felek birer ayna hükmündedir.

kılıç-ayna (tîğın közgüsü): “Bedenimi yaktırıp külüm ile cila vereceksin. Kılıcın aynası katlimde kan ile kararsa.” beytiyle şu anlamı ifade ettiği görülür: Ayna yapımında kullanılan en önemli materyal camdır. Cam, parlak, pürüzsüz ve yansıtıcı bir yüzeye sahiptir. Tarihi süreçte farklı milletler ve medeniyetler sık sık paslanan bu camın etrafını farklı metallerle kaplayarak ayna olarak kullanmıştır. Bu beyitte de aynanın parlaklığı ve paslanıp kararması konu edilmiştir. Bu kılıcın aynasındaki pas ve kararma, bedenin yakılmasından elde edilen kül ile giderilip cilalanıp parlatılacaktır.

yanak-ayna (‘arızın közgüsü): Şair, yanağının başkalarının attığı ok gibi bakışlardan mı su içinde olduğunu, yoksa yanak suyunun aksinin mi aynada görüldüğünü anlayamadığını belirtir.

yüz-ayna (yüz közgüsün): 1. “Yanağın aynasında ayva tüyü tazedir ki suda var ya da sanki su etkisinden aynada bakır pası nev’inden göztaşı var.” Bu beyitte de yanak parlaklığı ile aynaya, yanaktaki ayva tüyleri parlak suda görünen taze yeşillığe, ota veya nazar için suya atılan süpürge sapına, üzerliğe, aynada yer yer pastan görülen kararmalar veya su damlaları berrak suyun içinde görülen göztaşlarına benzetilir.

2. Şair, zayıflıktan kendinden geçmiş görenlerin ağzına o yüz aynasını koyarsa o vakit öldüğünde nefesi çıkmayacağına yemin eder. Diğer bir beyitte, dudak üzerine ben ve tüyün ki yüzün aynasında olduğu, bu yüz aynası ile Hintli papağana şeker ile söz öğreteceği ifade edilir.

İslam kültürünün yaşatıldığı Anadolu başta olmak üzere birçok coğrafi bölgede ayna çeşitli inanışlara konu olmuştur. Yeni ölen veya ölmek üzere olan bir kişinin ağzına ayna koyup canlı olup olmadığını tespit etmek bunlardan biridir. Hâlâ canlı ise ayna buğulanırmış, buğulanmazsa öldüğünü gösterirmiş. Bu beytin de bu inanışı hatırlattığı görülmektedir.

3. Şair, “Leyla yüzünü aynasında aksini şayet göstermediyse Mecnûn’un durup dinlenmeksizin ayna aksi gibi ne iş(le) meşgul olduğunu sorar.” Mecnûn’un durup dinlemeksizin Leyla’nın yüzünü görme isteği ve yüz aynasında kendini, ona olan aşkını, aslında kendi ruhunu görmeyi istemesi ancak bunu göremeyip deli divane olması hadisesini hatırlatan bir beyittir.

III. Ad + edat birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: at nalı-ayna (na’lin közgü): Nevâyî’ye -onun- aşkında İskender ve Cem -gibi-dir. Ki güzel atın iz ve nalı ayna (da) - aynaya yansısıyla- kadehe dönüşmüştür beytiyle aynanın tasavvufi açıdan, ontolojik, yetkinlik, işlevsellik boyutlarıyla ele alınır. Ontolojik açıdan dünyadaki her varlık çeşitli açılardan ayna görevini görmektedir. Ancak yetkinliğine göre, çok az şey parlak bir ayna olabilmektedir. Dünyevî âlemde, metal, taş, cam ve su ayna işlevi gören nesnelerdir. Burada da atın nalı aynaya yansısıyla kadeh görüntüsü olarak algılanmıştır. Beyitte Cem, ayna ve kadeh ile anılmaktadır. Pala (1989, s.96), Cem’in ayna ile anıldığında, İskender kişiliğe büründüğünü ifade eder. Aynı zamanda şarap içilen nesne olan kadeh ile

Cem birleştğinde divan edebiyatındaki şu efsaneyi akla getirdiğini belirtir: Cem bir gün kır gezisindeyken gökteki bir kuşun ayaklarına yılanların dolandığını gördüğünü, okçularına kuşa zarar vermeden yılanı vurmaları gerektiğini belirttiğini, kuşun kurtulunca gagasından birkaç tane çıkarıp Cem'e bıraktığını, Cem'in bunları toprağa ekmesi sonucu üzüm ve asma elde edildiğini, üzüm suyu içmenin o zamandan itibaren âdet hâline geldiğini, daha sonraları üzümün bekletilmesi ile hoş bir tat oluşturduğunu ve keyfiyet verdiği anlaşıldığını ve böylece şarap elde edildiğini, daha sonraları bu şekilde tüketilmeye başlayınca şarap, kadeh, Cem kadehi gibi mazmunların divan edebiyatında Cem ile anılır olduğunu açıklar.

Beyitlerde de ayna ve kadeh mazmunlarını Cem'e yapılan telmihler olarak söylemek mümkündür. Ayrıca Cem, Işık Şahı olarak bilinir Efsaneye göre, dünyayı dolaşıp Azerbaycan'a gelen Cem gündoğusunda mücevherlerle süslü bir taht kurdurup güneşin doğuşunda mücevher işlemeli kaftanlarla tahta oturup güneşin doğuşunda taht, tac, kaftan parlamasıyla halkın o güne nevrûz, Cem'e Cemşîd (Işık Şahı) adı verdikleri ifade edilir(Pala, 1989,s. 100).

Aynı zamanda insanda bu dünyada ilahî ayna konumundadır. Çünkü o, zıtlıkları kendisinde birleştirmektedir. İnsan, beden, nefis ve ruhtan oluşan yetkin bir ayna durumundadır.

IV. Edat (cümle başı edatı) + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: yoksa- göztaşı- ayna (yoksa -zengâr-közü): Çimende yanağının tüylerinde gizlenen su mu(dur) ki! Yoksa her taraf bakır pası nev'inden göztaşı içinde kalmış ayna mıdır ki! beytiyle âlemde, metal, taş, cam ve suyun ayna işlevi gören nesnelerden olduğu görülmektedir. Bu beyitte de yanak parlaklığı ile aynaya, yanaktaki ayva tüyleri parlak suda görünen taze yeşillige, ota veya nazar için suya atılan süpürge sapı, üzerliğe, aynada yer yer pastan görülen kararmalar veya su damlaları berrak suyun içinde görülen göztaşları olarak ifade edilir.

V. Ad + fiilimsi birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: kılıç-ayna körüp (tığ- közü körüp): "Gönlüm kuşunun can içinde kılıcını görüp nağmeler düzdüğü, bu haliyle ayna görüp konuşan papağana benzediği ifade edilir." Bu beyitle papağanlara konuşma öğretilirken karşısına büyük ayna konulup aynanın arkasından konuşularak papağana konuşma öğretildiği ve aynada gördüğü yansımayı hemcinsi sanıp onu taklide başladığı anlatılır.

VI. Ad + ek-fiil birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: damla-ayna-karanlıktır (kaşre- közü - tîredur): O yüze oktan başka safa olduğu ve damladan aynanın karanlık olduğu ifade edilir. Şair, aynaların zamanla paslanmasını damlanın aynayı karartması olarak değerlendirir. Yüz ayna, yüzdeki çıkan ayva tüyleri oklar, bu ayna olan yanağa atılan her bakışın da birer ok olduğu, bu okla yanağın (ter damlaları) ile su içinde kalıp karardığı ifade edilir.

VII. Ad + fiil / birleşik fiil birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: yüz güzelliği- güneş aynası -inmiştir (Cemâlin- âyine ve'-ş-şems közü-nazil(dir)): Gönlü doğru yola sevk etmek için ikilikten sakın. Nedendir -dersen- ayna eğri ise eğri gösterir anlamı verilen

beyitte, ayna karşısındaki sureti içine aldığı, bu özelliği ile aynanın şahit olduğu, gördüğü her şeyi olduğu gibi aksettirdiği ifade edilir. Saf olan gönül, aynadır; bu yüzlerce görüntüsü olan âleme bakarken yüzünü neye çevirirse gönle onun yansıdığı belirtilmeye çalışılır.

gönül (ayna)-düzelt- (köñülni- tüz tile-): Gâfil şeyh ikiyüzlülük ile gönlünü âhından kara ettiği, çocuk gibi aynasını zamanla kederlendirdiği belirtilir.

Divânu Lügati't- Türk'te geçen iki yüzlük köznü- (ikiyüzlü) ayna ifadesi, aynanın kullanımı ve şeklini ifade eden iki anlama sahiptir. Eski Türklerin kullandığı aynaların arka kısmındaki işlemeli taraf ile birlikte aynanın iki tarafı, iki yüzü vardır. Birinci yüz, aynanın camdan olan, insanın kendi görüntüsünü gördüğü yüzdür. İkinci yüz ise bu cam tarafın altta kalıp işlemeli yüzün üstte kaldığı bölümdür. Bu işlemeli yüz, aynaya farklı değişik görüntüler vermektedir. İki yüzlük köznü, aynanın; metafizikle, insanın bilmediği âlemlere bağlantısı sonucu ortaya çıkan ikinci anlamıdır.

ayna (gönül)-kederlendir- (köñül- közgü- mükedder kıl-): “Ey iki yüzlü insan, kendini ibadete veren (kişinin) gönül aynasını kederli etmişsin. Âşk pîri, dünyevî yol göstericiliği ile tevbemi bozdurur.” beytiyle ifade edilmek istenen şudur: İnsan kalbinin bir ayna olduğu ve bu aynanın kir ve pas tutabileceği belirtilir. İki yüzlü insanların da kalbinin kirliliği, dünyaya bağlılığı ile ibadet edip tövbe eden insanların gönlünü yeniden dünyevî veya mecazî aşklarla, uğraşlarla yolundan dönderip tövbesini bozduracağını belirtir. Bu durumun ancak Allah'ı anmak ve Kur'an okumakla giderilebileceğini belirtir.

VIII. İsnad grubu + ad birlikteliğine dayalı eş dizimlilik: yüzü sert /asık-ayna(yüzi kaçık - közgü): “Uzaktan can veririm, etkilemeye, tesir etmeye gücüm yok. Yüzü sert, donuk bir ayna olmuş ki yüz güzelliği -ona- arkadaş(tır).” beytiyle aslında dünyada her varlığın özünde var olan özellikler çerçevesinde bir çeşit ayna görevini üstlendiğini, aynaya yansıyan hiçbir görüntüye müdahale edilemeyeceği, neyi görüyorsa onu yansıttığı gibi bu âlemde metal, taş, cam ve su gibi nesnelerin ayna işlevi görebildiği aynı zamanda insanın da Allah'ın sıfatlarının kendinde tecelli ettiği bir ayna olduğu ve bu yönüyle eşref-i mahlûkat sayıldığı belirtilir.

Kısaltmalar

ATS	Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
ÇTS	Çağatay Türkçesi Sözlüğü
DLT	Divanü Lûgat'it-Türk
FKÇTS	Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü
KB	Kutadgu Bilig
KS	Kırgız Sözlüğü
KT	Kamus-ı Türkî
KTS	Karahanlı Türkçesi Sözlüğü

HATS	Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü
LN	Lûgat-ı Nâcî
ÖTS	Özbekçe-Türkçe Sözlük
TDES	Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü
TÖS	Türkçe-Özbekçe Sözlük
YUTS	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynaklar

- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü I-II*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Angın, Z. ve Sivri, M. (2021). Dünya ve Türk kültüründe tarihi, mitik ve ekinel açıdan “ayna”nın yeri. *folk/ed.Derg.*,27(1),29-46,DOI:10.22559/folklor. 1341.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu bilig III- indeks*. (Haz. Kemal Eraslan-Osman Fikri Sertkaya-Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanü lûgati't-Türk dizini-endeks- Cilt IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf terimler ve deyimleri sözlüğü*. Ankara: Anka Yay.
- Clauson, G. S. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Çetindağ, Y. (2011). *Ayna kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Devellioğlu, F.(2016). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilek, İ. (2021). *Türk mitoloji sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eken, N.T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 28-47.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud-divanu lûgati't Türk giriş-metin- çeviri- notlar- dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü (ETDES)*. (Haz.) Şükrü Haluk Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I II*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Güler, Z. (2004). Şeyh Galib divanında ayna sembolü. *Fırat University Journal of Social Science*. Cilt: 14, Sayı: 1, 103-121, Elazığ.
- Hirik, S. (2017). İstemsel eş dizimlilik ve kiplik ilişkisi: tahmin kiplikleri örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (2), 719-733.
- İbnü'l-Arabî. (1971). *Tuhfetü's-sefere (Bir Hediye)*.(Çev.) Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Rahmet Yayınları.

İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzi, Nevâyî'nin sözleri ve çağatayca tanıklar*. Ankara: TDK Yayınları.

Kartal, A. (2021). *Muallim Nâcî- lûgat-i nâcî*. Ankara: TDK Yayınları.

Kırmızı, Y. (2018). *Garibnâme'de insan vücuduyla ilgili adların eş dizimlilikleri ve kavramlaştırma-yüz- beñiz- rûy- surat örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kut, G. (2003). *Alî Şîr Nevâyî-garâ'ibü's-sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.

Necip, N. E. (1995). *Yeni uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev.) İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.

Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik dîvân şiiri sözlüğü*. Cilt I-II, Ankara: Akçağ Yayınları.

Rahimi, F. (2019). *Fethali Kaçar'ın çağatay Türkçesi sözlüğü*, Cilt 2, *Sözlük (Metin) İnceleme- Dizin*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sinemoğlu, N. (1991). Ayna. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 259-260.

Sona, İ. (2017). Klasik Türk edebiyatı metinlerinde “gözü” kelimesinin kullanımına dair. *Journal Of Turkish Language and Literature- Litteraturca*, 3 (1), 255-266.

Sümer, N. (2017). Mitolojik ve dinsel bir sembol olarak ayna. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, 10 (52), 1367-1375.

Tietze, A. (2009). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lûgatı-İkinci Cilt F-J*, Wien: OAW.

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lûgatı-Birinci Cilt A-B*. Ankara: TÜBA Yay.

Uludağ, S. (1991). Ayna. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 260-262.

Uludağ, S. (1999). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Üşenmez, E., Boltabayev, S. ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

- Yiğit, F. (2019). Ayna sembolü çerçevesinde metafiziksel anlatımlar: İbnü'l-Arabî örneği. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (12), 248-266.
- Yudahin, K.K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. (Çev.) Abdullah Taymas. Ankara: TDK Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-özbekçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2019). *Şemseddin Sami- kamus-ı Türkî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, T., Çiftçi, M. (2012). Dîvânü lugâti't-Türk'te yer alan alet-eşya adları. *Turkish Studies*, 7 (2), 1229-1249.
- Zafer, Z. (2018). *Türkçe- bulgarca sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.